

LATOPISY
AKADEMII SUPRASKIEJ
10

ВѢНЕЦЪ ХВАЛЕНІА.
STUDIA OFIAROWANE
PROFESOROWI ALEKSANDROWI NAUMOWOWI
NA JUBILEUSZ 70-LECIA

Pod redakcją
Marzanny Kuczyńskiej

Białystok 2019

Rada Naukowa

Arcybiskup Białostocki i Gdański Jakub (Białystok),
ks. Henryk Paprocki (Warszawa), Antoni Mironowicz (Białystok),
Aleksander Naumow (Wenecja), Ivan Charota (Mińsk)

Kolegium Redakcyjne

ks. Jarosław Józwiak (redaktor naczelny),
Jakub Oniszczyk (sekretarz), Marzanna Kuczyńska,
Jarosław Charkiewicz

Recenzenci

prof. Zoja Jaroszewicz-Pierśławcew, ks. dr hab. prof. UwB Marek Ławreszuk

Adres Redakcji

Fundacja „Oikonomos”
ul. Św. Mikołaja 5, 15-420 Białystok, e-mail: fundacja@oikonomos.pl

Redakcja techniczna, skład i projekt okładki

Jarosław Charkiewicz

ISSN 2082-9299

Wydawca

Fundacja „Oikonomos”

Druk i oprawa

Orthdruk Sp. z o.o., Białystok

SPIS TREŚCI

Krassimir Stantchev	
<i>Kilka słów o Aleksandrze Naumowie</i>	7
Teresa Chynczewska-Hennel	
<i>Dyplomaci weneccy w Rzeczypospolitej XVII wieku</i>	11
Tomasz Kempa	
<i>Melecjusz Smotrycki kontra król Zygmunt III w sprawie wyświęcenia prawosławnych władcyków przez patriarchę Teofana III (publikacja nieznanych źródeł)</i>	25
Robert Mariusz Drozdowski	
<i>Kozaczyzna Zaporoska wobec synodów kijowskich w latach 1628–1629</i>	41
Сергей Темчин	
<i>Св. Алексей, Человек Божий, и пророк Елисей, Человек Божий: как безымянный сирийский святой «римского» происхождения получил греческое имя</i>	53
Viviana Nosilia	
<i>Ruski Polikarp a polski Polikardus, czyli o tym, co staroruska przeróbka ma jeszcze do powiedzenia o Rozmowie mistrza Polikarpa ze śmiercią</i>	65
Jan Stradomski	
<i>Apokryficzne prorocstwo o Chrystusie w pogańskiej świątyni boga Apollona i jego znaczenie dla badań nad związkami literatury ruskiej z Bałkanami</i>	85
Alicja Nowak	
<i>W czytaniu ksiąg trzeba się lubować – Michał Słozka o księgach</i>	101
Ежи Остапчук	
<i>Предисловия блаженного Феофилакта Болгарского к Евангелиям в киевских Евангелиях тетр 1697 и 1712 гг.</i>	115
Izabela Lis-Wielgosz	
<i>O emigracji duchowej, czyli wychodźstwie „ze świata” (próba interpretacji fenomenu kobiecej anachorezy)</i>	127

Dominika Gapska	
<i>Św. Paraskewa-Petka z Epiwatu – kilka uwag o serbizacji kultu</i>	145
Antoni Mironowicz	
<i>Święty męczennik Makary Kaniewski (Tokarzewski) (1605–1678)</i>	157
Lilla Moroz-Grzelak	
<i>Jezuici i ich świat w rosyjskich i radzieckich wydawnictwach leksykograficznych</i>	163
Галя Симеонова-Конах, Теодора Конах	
<i>Към въпроса за българската емиграция в земите на хабсбургската монархия в първите десетилетия след Чипровското въстание от 1688 година</i>	181
Mirosław Piotr Kruk	
<i>Graffiti w malowidłach ortodoksyjnych</i>	193
Aleksandra Sulikowska-Bełczowska	
<i>Aleksander Newski – święty mnich i bohater wschodniej Słowiańszczyzny</i>	213
Agnieszka Groniek	
<i>Graficzna teza filozoficzna Damiana Galachowskiego ku czci Rafała Zaborowskiego. Analiza treści</i>	231
Мая Иванова	
<i>Картината „Светите Кирил и Методий” от Ян Матейко и нейната история</i>	251
Aleksandra Michalska	
<i>Spotkanie sacrum i profanum w przestrzeni cerkwi św. Jerzego we wsi Złotolist w Bułgarii</i>	265
<i>Bibliografia Aleksandra Naumowa, oprac. Marzanna Kuczyńska</i>	277

DOMINIKA GAPSKA

UNIwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

ŚW. PARASKIEWA-PETKA Z EPIWATU – KILKA UWAG O SERBIZACJI KULTU*

Paraskewa¹-Petka, święta pustelnica, jak można się domyślać na podstawie ilości przydomków – Epiwatska, Tyrnowska, Bułgarska, Jasska, Młodsza, Bałkańska, Belgradzka, Serbska – należy do najbardziej czczonych świętych na terenie Słowiańszczyzny (w tym w Polsce² i Rosji), oraz w Rumunii, gdzie dzisiaj leży jej ciało. W ciągu ostatnich lat, po okresie pewnej marginalizacji, kult nabiera coraz ciekawszych rysów, a świętu Paraskewy przywrócona została wysoka ranga w kalendarzu (oznaczone jest na czerwono). Postać pustelnicy od początku łączona była przez Słowian z męczennicami o tym samym imieniu – Paraskiewą Rzymianką (26 VII) i Paraskiewą Ikonijską (28 X)³, co musiało przyspieszyć proces przyjmowania jej kultu. Serbski kalendarz liturgiczny z 1900 roku uwzględniał wszystkie te święte. Mniej więcej do końca XX wieku w części kręgów cerkiewnych pomijano sierpniowe obchody ku czci Paraskiewy Rzymianki, które obecnie przywracają niektóre serbskie parafie⁴. Jest to znaczące święto cerkiewne z uroczystymi obchodami. Trudno dziś określić, kiedy nastąpiło wymieszanie kultu pustelnicy z męczennicami⁵. Można się domyślać, że od początku obecności ciała Petki pustelnicy w Serbii (1398) celowo łączono niektóre święta, by wzmacniać znaczenie świętych szczątków i dni ku jej czci w ramach kalendarza liturgicznego. Tak musiało być z dniem pamięci przeniesienia relikwii świętej, który i w serbskich rękopisach, i w starodrukach jest tożsamy ze świętem Paraskiewy Rzymianki⁶.

Peregrinatio świętych szczątków Petki po terenie Bałkanów – od bułgarskiego Tyrnowa do rumuńskich Jass – pobudzało nie tylko życie duchowe wiernych, ale także

* Tekst powstał w ramach projektu Narodowego Centrum Nauki „Preludium 15” nr 2018/29/N/HS2/00340 pt.: *Kobieta – Państwo – Kościół. Serbskie święte w tradycji i kulturze duchowej narodu*. Strona projektu: <www.kobieta-panstwo-kosciol.edu.pl>.

¹ W odniesieniu do serbskiego kultu używam serbskiej wersji imienia świętej.

² Nie tylko w Cerkwi prawosławnej, ale również greckokatolickiej.

³ M. Kuczyńska, *Południowosłowiańska poezja liturgiczna w zbiorach bibliotek polskich*, Szczecin 2003, s. 126–187; J. Stradomski, *Święta Paraskiewa (Petka) w literaturze, kulturze i duchowości Słowian południowych i wschodnich*, [w:] *Święci w kulturze i duchowości dawnej i współczesnej Europy*, red. W. Stępnia-Minczewska, Z. Kijas, Kraków 1999, s. 84.

⁴ В. Никчевић, *Пренос моштију Преподобне Петке Српске*, [у:] *Света Петка – слава и заштита верних*, уред. Р. Никчевић (протој.), Цетиње 2009, s. 73.

⁵ *Преподобна мати Параскева. Житије, акастици, чудеса, духовне песме светитељки*, прир. С. Лазаревић, Рума 2014, s. 183.

⁶ И. Руварац, *Критика. I – О раду Милоша С. Милојевића у Гласнику*, Летопис МС, књ. 115, Нови Сад 1873, s. 172–178. Artykuł dostępny w wersji elektronicznej pod adresem: <<https://archive.org/details/ZbornikIlarionaRucarca/page/n95>> (s. 62) (dostęp: 28.12.2018).

działalność literacką. Plastyczna i skonwencjonalizowana formuła świętości Paraskewy stanowiła doskonale tworzywo literackie.

W porównaniu z innymi kultami świętych kobiet, kult Petki ma wyjątkową i rozbudowaną oprawę literacką. Takiego bogactwa materiału nie spotykamy nawet u największych serbskich świętych, w tym św. Savy. Utwory ku czci Petki powstawały w różnym czasie – od średniowiecza po współczesność – reprezentują różne gatunki twórczości liturgicznej: hagiografię, hymnografię, euchografię. Zdecydowanie najbogatsza i najciekawsza jest hymnografia. Teksty mają pochodzenie bizantyńskie, bułgarskie i rodzime, serbskie. W 2009 roku wydano dość obszerne ilustrowane opracowanie pt.: *Света Петка – слава српска и заштита верних* (уредник протојереј Радомир Никчевић, Цетиње 2009), którego promocja odbiła się szerokim echem w mediach jako przykład przywracania pamięci o prawdziwych duchowych wartościach⁷. Książka jest doskonałym obrazem „serbizacji” kultu świętej i włączania jej w historię serbskiej świętości poprzez m. in. wskazywanie na podobieństwa z Jovanem Vladimirem. W samym 2014 roku wyszło drukiem kilka różnych żywotów Paraskewy, w tym jeden autorstwa św. Justyna Popovicia i jeden z myślą o dzieciach, ilustrowany (*Света Петка. Преподобна мати Параскева*, Ниш 2014)⁸. Najobszerniejszą książkę z literaturą dedykowaną świętej ułożył Sreten Lazarević⁹, uwzględniając hymnografię i euchografię, a także katalog cudów¹⁰. Jest to do dziś najobszerniejsze wydanie tekstów liturgicznych Paraskewy w języku serbskim. Zawiera żywoty 3 świętych (św. Paraskiewy Ikonijskiej, św. Paraskiewy Rzymianki, św. Paraskiewy-Petki) noszących to imię: akatysty (serbski oraz przekład na serbski z języka rumuńskiego), modlitwy poświęcone świętej, świadectwa cudów spisane w serbskich i rumuńskich źródłach, a także utwory poetyckie napisane ku czci świętej.

Najstarszy zachowany serbski odpis służby ku czci pustelnicy pochodzi z XIII wieku, (nr 361 Archiwum SANU), powstał najprawdopodobniej w monasterze Studenica¹¹. Tekst jest niepełny – urywa się na początku trzeciego troparu dziewiątej pieśni¹². Pod względem struktury jest zbieżny ze służbą z minei Dragana¹³. Rękopis dowodzi, że kult Paraskewy rozwijał się w zasadzie synchronicznie na obszarze całych Bałkanów, co zauważa Radosława Trifonowa¹⁴. Badania nad rękopisami służby św. Petki

⁷ *Монографија о Светој Петки*, <www.rts.rs/page/stories/ci/story/8/kultura/245851/monografija-o-svetoj-petki.html> (dostęp: 10.05.2019); *Света Петка – српска слава и заштита верних*, <http://www.spc.rs/sr/sveta_petka_srpska_slava_zastita_vernih> (10.05.2019).

⁸ Zestawienie jest dostępne na stronie: <www.mikroknjiga.rs/store/find.php?find=%D1%81%D0%B2%D0%B5%D1%82%D0%B0+%D0%9F%D0%B5%D1%82%D0%BA%D0%B0&x=12&y=19> (5.02.2019).

⁹ Zainteresowanie tematem świętej pustelnicy protoprezbitera Lazarevicia należy przypisać służbie przy świątyni pod wezwaniem Paraskiewy-Petki w Novej Pazovie.

¹⁰ *Преподобна мати Параскева. Житије, акатисти, чудеса...*

¹¹ Т. Суботин-Голубовић, *Утицај преноса моштију св. Петке у Деспотовину на развој њеног култа у српској средини*, [у:] *България и Србија в контекста на византијската цивилизација*, Софија 2005, s. 343–354.

¹² *Ibidem*, s. 347.

¹³ Tekst służby w zestawieniu z wariantem z minei Dragana opublikowała Trifonowa: Р. Трифонова, *Српски препис на нај-ранната служба за св. Петка Търновска*, [w:] *Търновска Книжовна Школа*, т. 7, Велико Търново 1999, s. 181–198.

¹⁴ *Ibidem*. Zob. też Д. Чешмеджиев, *Бележки за култа на св. Параскева-Петка у българите и сърбите през XIII–XIV в.*, [w:] *Манастир Бањска и доба краља Милутина*. Сборник са научног скупа одржаног од 22. До 24. Септембра 2005. године у Косовској Митровици, ур. Д. Бојовић, Ниш 2007, s. 275–285.

podjęte przez bułgarską badaczkę, w Serbii kontynuowała Tatjana Subotin-Golubović. Do tej pory udało jej się znaleźć piętnaście rękopiśmiennych ksiąg, zawierających służbę świętej, datowanych od XIII do XVIII wieku¹⁵. W pierwszym trzydziestolecu XV wieku służby starszego typu wypiera nowsza wersja, dostosowana do wymogów rytu jerozolimskiego (mała i duża wieczernia, jutrznia). Do upowszechnienia tego wariantu służby przyczyniła się dodatkowo jej publikacja w minei świątecznej Bożidara Vukovicia w 1536–1538 roku¹⁶. W serbskiej tradycji literackiej nabożeństwo bywa nazywane *Służbą ku czci translacji relikwii św. Petki (Służba prenosu moštiju svete Petke)*¹⁷. Przeróbkę kompozycji serbscy badacze przypisują Grzegorzowi Cambłakowi. Jego domniemane autorstwo dotyczy w szczególności czterech sticher litijnych, włączonych do wielkiej wieczerni¹⁸.

Literacka działalność Cambłaka w Serbii przypada mniej więcej na lata 1402 do 1405 lub 1409 i czas panowania despoty Stefana Lazarevicia. Cambłak podczas swojego pobytu w despotowinie mieszkał w monasterze Dečani, w którym pod koniec XIV wieku znajdowali schronienie bułgarscy mnisi emigrujący z kraju po upadku Wielkiego Tyrnowa (1393)¹⁹. Swoją twórczość literacką w Serbii Cambłak poświęcił przede wszystkim Stefanowi Dečanskiemu (życot i służba) – królowi męczennikowi, fundatorowi monasteru Dečani – oraz św. Paraskewie-Petce, przyczyniając się do umocnienia jej kultu²⁰, a także do rozpowszechnienia go na terenie wschodniej Słowiańszczyzny i I Rzeczypospolitej. Z serbskiego okresu działalności pisarskiej Cambłaka pochodzi opis *translatio* relikwii świętej z Tyrnowa do Widynia (*Slovo o prenosu moštiju svete Petke iz Trnova u Vidin i Srbiju*), a następnie do Belgradu, datowany na ok. 1404/5 rok. Najstarsza zachowana kopia tego tekstu pochodzi z *Panegiryku rylskiego* z drugiej połowy XV wieku²¹. Jak pisze Jan Stradomski, zamierzeniem autora było „stworzenie opowiadania dopełniającego tekst *Żywota* [Eutymiusza – przyp. D.G.] i przeznaczonego do odczytywania w odpowiednim miejscu, który nie stanowiłby jednak samodzielnego utworu”²².

Poza utworami Cambłaka twórczość poświęcona św. Petce na terenie Serbii ma charakter kompilacyjny. W głównej mierze dokonywano redakcji, przeróbek i uzupełnień żywotów i służb już istniejących, dostosowując je do serbskich warunków religijno-politycznych. Jako przykład mogą posłużyć dwa rękopisy z żywotem autorstwa Eutymiusza²³

¹⁵ T. Суботин-Голубовић, op. cit., szczegółowa lista znajduje się na stronach 345–346.

¹⁶ Wschodniosłowiańska literatura hymnograficzna poświęcona św. Petce jest nawet bogatsza niż bałkańska, ponieważ dynamicznie rozwijała się od XV wieku aż do połowy XX wieku. Na Bałkanach nie wszystkie typy nabożeństw (5), wyróżnionych w pracy Marzanny Kuczyńskiej są znane, zob. eadem, *Służba ku czci św. Paraskiewy-Petki Tyrnowskiej*, [w:] *Południowosłowiańska poezja liturgiczna w zbiorach bibliotek polskich...*, s. 126–187.

¹⁷ Ђ. Трифуновић, *Служба преносу моштију свете Петке*, [у:] *Зборник Владимира Мошина*, прип. Д. Богдановић, Ђ. Трифуновић, Б. Јовановић-Стипчевић, Београд 1977, s. 203.

¹⁸ Szerzej: ibidem, s. 129.

¹⁹ Григорје Цамблук. *Књижевни рад у Србији*, прир. Д. Петровић, прев. Л. Мирковић, Д. Богдановић, Ђ. Трифуновић, Д. Петровић, Београд 1989, s. 13.

²⁰ Ibidem, s. 20.

²¹ К. Иванова, *Стара бугарска литература*, т. 4. *Житијеписни творби*, Софија 1986, s. 626.

²² Tekst *translatio* miał być odczytywany po opisie przeniesienia relikwii św. Petki do Tyrnowa zawartym w żywocie Eutymiusza, a przed uroczystą pochwałą, zob. J. Stradomski, op. cit., s. 88.

²³ Д. Поповић, *Реликвије свете Петке: Gloria Bulgariae – Gloria Serviae*, [у:] eadem, *Под окриљем севтости. Култ светих владара и реликвија у средњовековној Србији*, Београд 2006, s. 292.

– nr 56 z 1509 roku (Rosyjska Biblioteka Narodowa w Petersburgu), do którego włączono m.in. informację, że relikwie św. Petki przeniesiono do „przesławnej ziemi serbskiej” oraz nr 89 z XVI wieku (Rosyjska Biblioteka Narodowa w Moskwie), w którym fragmenty dotyczące bułgarskiego cara zostały zamienione na „pobożnego pana naszego despota Đurđa”²⁴. Szczegółowo temat ten opracowała Klimentyna Ivanova²⁵.

Współczesne wersje żywotów Paraskewy napisali Nikolaj Velimirović (1881–1956) (*Ohridski prolog*, 1928, pod datą 14 X) oraz Justin Popović (1894–1979) (*Žitija svetih za oktobar*, 1973, pod 14 X²⁶). Krótki żywot zamieszczony w *Prologu* wzbogaca modlitewny liryczny epilog wysławiający Petkę jako opiekunkę w ziemskich nieszczęściach:

Чисто срце Господ жели,
 Јеванђеље тако вели:
 Чиста дева ти остаде,
 Чисто срце Богу даде —
 О предивна светитељко,
 Наш узоре, света Петко!
 Ум пречисти Господ тражи,
 Без маштања и без лажи:
 Ти му даде ум пречисти.
 К’о анђелски — такав исти.
 О предивна светитељко,
 Чуј нам молбе, света Петко!
 Душу чисту Господ иште
 К’о небеско светилиште;
 Такву душу ти одгаји,
 Што на небу сад се сјаји,
 О предивна светитељко,
 Помози нам света Петко!
 Помози нам молитвама
 У животним невољама:
 У облачној земној тузи
 Засветли нам слично дузи —
 О предивна чедна дево,
 Света мајко Параскево?²⁷

Oba teksty hagiograficzne, Velimirovicia i Popovicia, czerpią inspirację z *Žywota* Eutymiusza i mają charakter typowo historyczny, bez rozbudowanej topiki ogólnochrześcijańskiej. Velimirović podaje podstawowe fakty z życia świętej, natomiast Popović wzbogaca i rozbudowuje opowieść o Petce o dodatkowe szczegóły dotyczące np. jej dzieciństwa, wylicza cuda, które miały miejsce przy relikwiach w pałacu sułtana Sulejmana II (1494–1566).

²⁴ Ibidem, s. 292.

²⁵ К. Иванова, *Житието на Петка Търновска от Патриарх Евтимий*, „Старобългарска литература” 8 (1980), s. 28–35.

²⁶ Сутује за: *Преподобна мати Параскева...*, s. 11–16.

²⁷ З. Перић, *Света Петка – Преподобна Мату Параскева*, <www.crkvaub.rs/crkva/zitija_svetih/item/2223-sveta-petka-prepodobna-mati-paraskeva> (dostęp: 13.01.2019).

Najnowsze teksty dedykowane Petce należą do gatunków hymnograficznych (liturgiczna poezja hymniczna) – to przede wszystkim akatysty i kanon. W 1960 roku mniszka Evpraksija z monasteru św. Paraskiewy-Petki Izvorskiej²⁸ w Paraćinie napisała akatystę ku czci świętej po cerkiewnosłowiańsku. Miał on służyć lokalnym, monasterskim potrzebom liturgicznym i wzbogacić uroczystość przeniesienia fragmentu relikwii świętej do tamtejszej cerkwi²⁹. Na współczesny język serbski tekst przełożył Životije Milojević³⁰ i w tej formie jest on szeroko rozpowszechniony wśród wiernych, wydawany odrębnie (w formie mini modlitewnika³¹) i w zbiorach poświęconych św. Petce³².

We wczesniej fazie rozwoju serbskiego kultu wizerunek św. Petki stanowi w znacznej mierze odwzorowanie obrazu ukształtowanego na terenie Bułgarii. Wraz ze złożeniem świętych szczątków w Belgradzie (1398) Paraskewa-Petka zaczyna funkcjonować w świadomości wiernych jako Belgradzka lub Serbska, podobnie jak wcześniej w przypadku państwa bułgarskiego – Tyrnowska. Po upadku Bułgarii pod naporem państwa osmańskiego dzięki ochronnej mocy relikwii Petki to Serbia staje się przedmurzem chrześcijaństwa i ostoją prawosławia:

Доласком светих твоих моштију
Српска земља обогати се,
и Христова црква примивши их
миро точећи украшава се (на литији стихире, глас 1³³).

Ale Serbia także stoi przed niebezpieczeństwem tureckiego najazdu – w obliczu tego zagrożenia Petka ukazywana jest przede wszystkim jako patronka i opiekunka Serbii. Święte relikwie mają chronić przed wrogiem i wybawiać z niedoli:

Српска земља сада нађе
богатство непоторшиво
са светим моштима
скровиште многовредно
и свету ковчег неисцрпни,
воде исцељења точећи
и чудесима благодат облину (слава, глас 8)³⁴.

Po sprowadzeniu relikwii do stolicy kraju kult otrzymuje charakter państwowy i realizuje cele polityki dynastycznej serbskich władców – sankcjonuje panowanie Lazarewiciów, uświęca przestrzeń stolicy i państwa (слава, глас 5: „Земљи српској

²⁸ Przydomek świętej pochodzi od serbskiego słowa *izvor*, czyli źródło. Według legendy pierwsze święte źródła pojawiły się w czasie, kiedy relikwie św. Petki spoczywały w cerkwi w pobliżu Paraćina podczas ich przenosin do Belgradu (1398). Później słowem *izvor* nazwano również samą wioskę. *Манастир света Петка Изворска*, <www.svetapetkaizvor.com/crkva/> (dostęp: 29.09.2019).

²⁹ Евпраксија, *Акатист*, [у:] *Преподобна мати Параскева...*, s. 56–64.

³⁰ Nie udało mi się ustalić daty przekładu.

³¹ *Акатист Светој Петки*, уред. Ј. Тодоровић, Београд 2014.

³² Między innymi w: *Преподобна мати Параскева...*, op. cit.; *Света Петка – слава српска и заштита верних...*

³³ *Григорије Цамблак...*, s. 125.

³⁴ *Ibidem*, s. 126.

помоћница”³⁵). Czerpie z bogatego *imaginarium* tekstów poświęconych członkom pierwszych dynastii. Jest darem zesłanym Serbii przez Boga (kanon 2, pieśń 6 – „Kao дар освештани отачаству дајеш се, Параскево [...]”) i przydaje rangi Serbii wśród innych państw chrześcijańskich, podobnie jak w wiekach wcześniejszych – św. Sava i św. Simeon.

Petka porównywana jest do najważniejszych postaci biblijnych, szczególnie Mojżesza, Bożego pełnomocnika i ustawodawcy, który dostępuje czci bezpośredniego kontaktu z Bogiem, co w kanonie poetycko zostało wyrażone za pomocą biblijnego symbolu obłoku, który okrywa Bożych wybrańców (Wj 13,21; 16,10; 33,9; Ez 1,4) i samego Chrystusa podczas Przemienienia (Mt 17,5):

Науком Божијег Зрака просветила си све, блажена Петка, одагнавши јеретичку злобу сву, Христа као Животодавца песмословећи: Свет јеси, Господе!

На гору Божанствених добродетели устекла си, Параскево, и у облак боговиђења пронаквши, са Богом се сјединила, словесне таблице закона благодатног промивши. (pieśń 2, kanon 1).

Zgodnie z ideowym wizerunkiem utrwalonym w hymnografii, Petka, jak wszyscy narodowi święci, ma za zadanie obronę prawosławia przed innowiercami i heretykami. „Живописане свечасне и свештене образе усрдно си целивала, и, књиге безбожника истребљујући и њихова богомрска и безбожна учења посрамљујући, поштовање и поклоњење образу Христовоме оглашавала јеси!” (kanon 1, pieśń 6; kanon 1, pieśń 5). Staje się gwarantem zachowania czystości wiary ojców i przekazywania jej w niezmiennym kształcie przez pokolenia:

По закону Очевог закон отачки, свеблажена, истинито држећи, на демонска си лица пљунула, а Господњи лик благочастиво целивала, који прими Онај који се од Дјеве Откровице јави, кога преуносимо у веке!

Умом Божанственим и Духа Пресветога харфом свездруженом, славујем краснопојним, верних похвалом врховном, Православља стубом и утврђењем мудрим, правилом Цркве и монахиња славом и свих Преподобниј украсом јавила си се, појући Христа у веке!

Мирохранилицом Духа Светога, милостива, јавила си се мира својих миомирних и учења мудрих изливањем, ништећи трулежност злосмрадну прелести и благомирисавајући природом својом, Петка, Цркву пречасну, кличући непрестано: Песмама те, Христе, преуносимо у векове! (kanon 1, песма 8).

Wobec przeciwników Cerkwi jest bezwzględna wojowniczką – dzierży „miecz ducha”, który symbolizuje siłę wiary i przepowiadanie Bożego słowa (Hbr 4, 12; Ps 45,4)³⁶: „Облиставши се, славна, живота исправљењем, избрушена као мач Христов јавила си се, сасецајући лукавства демонска, укрепљивана Духом Божанственим” (kanon 1, pieśń 4).

Wraz z kolejnymi porażkami Serbii w konfrontacji z Imperium Osmańskim funkcje polityczne – obronne i patronackie świętej wobec państwa – zaczęły ustępować miejsca

³⁵ *Из службе светой Петки Параскеви*, [у:] Григорије Цамблак..., s. 125.

³⁶ M. Lurker, *Słownik obrazów i symboli biblijnych*, tłum. K. Romaniuk, Poznań 1989, s. 120–122.

ogólnochrześcijańskim. Powracają elementy akcentujące duchowość mniszą i pustelni-
czą, znane z najstarszych słowiańskich utworów dedykowanych Petce.

Analizując rozwój serbskiego kultu świętej, od jego fazy inicjalnej do czasów współ-
czesnych, można wysunąć wniosek, że stopniowy proces „serbizacji” jest najbardziej
charakterystycznym wyróżnikiem opracowywania świętości Paraskewy przez serbskich
hagio- i hymnografów. Stosunkowo szybko w serbskiej tradycji duchowej utrwaliło się
przekonanie, że św. Petka jest nie tylko „niebiańską pomocnicą” państwa i narodu, ale
przede wszystkim wywodzi się z serbskiego rodu, wkrótce też szeroko upowszechnił się
jej nowy przydomek: „serbska”.

Paraskewa nie była połączona więzami krwi z żadnym domem panującym czy rodem
despotów, więc w bezpośredni sposób nie dało się jej włączyć w dynastyczno-mniszy
model serbskiej duchowości i zastosować typowych symboli determinujących serbskich
świętych władców. Należało poszukać nowego sposobu i dobrym rozwiązaniem okazało
się rozpowszechnienie i utwalenie przekonania, że rodzicami Petki byli Słowianie, wy-
wodzący się z serbskiego rodu, choć nigdy nie wskazywano, z którego. Z czasem sam
Epiwat umiejscawiano w granicach Serbii, wierząc, że nie zaszkodzi to już narodowemu
wyobrażeniu, dowodząc, że nazwa miasta wywodzi się od słowa *epivate*, które ozna-
cza *przystań*, czy po prostu miejsce nad brzegiem: „*Enubame*, дакле, множина, а не
Епиватис – јединина, може бити превод типичног словенског назива за места никла
на „приступачним деловима обале” (Bailly, *Dictionnaire grecque-français*, s.v. *epiva-*
tis), посведоченог на обалама европских мора, река и језера, на којима су некада
живели или још увек живе расути и разједињени делови некада јединственог
словенског племена (...)³⁷.

Jako przykład tekstu hagiograficznego poświęconego św. Petce i dostosowanego do
serbskich realiów znajduje się żywot prologowy opublikowany w zbiorze *Македонска
средњовековна књижевност* (Skopje 1985) bez oznaczenia źródła³⁸. Jest to dość swo-
bodny przekład na współczesny język serbski żywota przepisanego 1780 roku w klasz-
torze Grgeteg we Fruškiej Gorze (Wojwodina) przez mnicha Bartolomeusza, ruskosło-
wiańskim językiem³⁹. Wersja z XVIII wieku to wariant żywota autorstwa Eutymiusza,
ale już zserbizowany, choć pominięte zostało przeniesienie relikwii do Belgradu. W obu
tych tekstach podano, że Epiwat koło Kalikratii znajdował się w ziemi serbskiej. Ran-
gi przydano również rodowi, z którego święta się wywodziła – „z dobrego korzenia”
– ubogiej, acz bogobojnej i pobożnej rodziny. Także bułgarski car Iwan Asen II nazwany
jest nie tylko królem bułgarskim, ale też serbskim.

Mimo próby skorygowania przez Ilariona Ruvaraca⁴⁰ tego mylnego i nie znajdują-
cego odzwierciedlenia w faktach historycznych poglądu nieustannie jest on powielany

³⁷ *Света Петка – слава српска и заштита верних...*, s. 74.

³⁸ Ibidem, s. 34–35.

³⁹ Вартоломеј (монах), *Служба и житије Свете Петке*, 1780, sygn. PP III 42. Рękopis jest pod adresem: <<http://digital.bms.rs/ebiblioteka/pageFlip/reader/index.php?type=publications&id=2146&m=2#page/44/mode/2up>> (do-
stęp: 28.09.2019).

⁴⁰ „У свом делу Правила св. Петке Параскеве српске, у издању Српског ученог друштва, Милојевић је објавио
текст за који је тврдио да представља историјски доказ о српском пореклу ове светитељке. Иларион Руварач
је у свом чланку О раду Милоша С. Милојевића објављеном у Гласнику Матице српске из 1873. године веома

w piśmiennictwie cerkiewnym i homiletyce. Czołowe autorytety serbskiego prawosławia – Nikolaj Velimirović i Justin Popović – w tekstach poświęconych świętej podają informację, że Petka pochodziła z Serbii (sic!) – „Она беше српског порекла” (*Prolog*), „Ова славна, равноангелна светитељка беше српскога порекла (...)” (*Žitija svetih za oktobar*). Do dziś rys ten jest aktualny i najczęściej wykorzystywany w warstwie ideowej. Dzięki niemu obraz św. Petki staje się niezwykle nośny i pojemny znaczeniowo – może ona występować pod postacią matki, serbskiej opiekunki, „szybkiej pomocnicy”, patronki państwa i prawosławia jako jej ojczystej wiary. Nawet najbardziej współczesne opracowania związane z tematem świętych, świętości czy duchowości kobiet, służące ugruntowaniu kultu, nie usiłują prostować ideowo przypisywanej świętej „serbskości”: „После Пресвете Богородице, најпоштованија светитељка у нашем народу, особито међу женама, свакако је Преподобна Мајка Параскева, Света Петка. По предању, ова славна подвижница беше српског порекла”⁴¹. I w kolejnym:

Света Параскева-Петка рођена је, према предању, крајем десетог века у јужној Србији, у месту Епивату (Пивату) на цариградском друму, а према другом предању тај град је био на обали Мраморног мора, недалеко од Цариграда. (...). Предање даље каже да је кнегиња Милица успела да од свог зета, турског султана Бајазита, добије дозволу да се мошти свете Параскеве пренесу у Србију, с обзиром на то да је она била Српкиња и српска светитељка⁴².

Na szczególną uwagę ze względu na proces „serbizacji” kultu zasługuje opracowanie wydane w 2009 w Cetinju – *Света Петка – слава српска и заштита верних*. Już na pierwszych kartach autorzy za bezsporny podają fakt, że święta jest Serbką z urodzenia: „После 950. рађа се потоња Преподобна Петка, у српској породици, у селу Епивате-Пристаништа (данас Епиватос), на трачкој обали Мраморног мора, не много далеко од Цариграда”⁴³. W przedmowie arcybiskup Amfilohije pisze: „Тако је и нама, православнима Балкана, прије више од 10 вјекова послао Пеподобну мајку нашу Петку-Параскеву, небеску човечицу и земаљског анђела, од нашег крштеног племена, из једне од бројних српских Славинија [...]”⁴⁴. W związku z tym Paraskeva jest częścią serbskiej historii świętej, co obrazuje graficzne wyobrażenie panteonu serbskich świętych, pośród których znajduje się Petka. Podpis na jej ikonie poświadcza

оштро критиковао Милојевићеве тврдње изнете у овом делу, а такође се критички осврнуо и на Милојевићев целокупни списатељски рад. Темелно и на научан начин Руварац је доказао да је овај спис пун анахронизама и да је на њему Милојевић вршио недопустиве измене и допуне српске историје. Милојевић је на ову критику одговорио 1881. личним увредима упућеним Руварцу, кога је назвао бугарофилом и издајником српске народности, међутим, без правих аргумената, Милојевић није могао да уђе у неку озбиљнију полемику с Руварцем. Милојевићев рад су још његови савременици оценили као потпуно неоснован с историографске тачке гледишта и без икакве научне вредности”. И. Руварац, *Критика. I – О раду Милоша С. Милојевића...*, s. 172–178. Арtyкул доступан у версији електроничнеј под адресом: <<https://archive.org/details/ZbornikIarionaRuvarca/page/n95>> (dostęp: 28.12. 2018)

⁴¹ Љ. Ранковић, *Жена икона цркве и благо света*, Шабац 2009, s. 177.

⁴² Ђ. Рандељ, *Светачник. Славе и верски обичаји код Срба*, Нови Сад 2006, s. 125–126.

⁴³ *Света Петка – слава српска и заштита верних...*, s. 12.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 3.

serbskie pochodzenie, a jednocześnie przydaje świętej nowych, tym razem panprawosławnych funkcji – patronat nad całą prawosławną wspólnotą. Jako Słowianka i Serbka pustelnica staje się symbolem wszechprawosławnej jedności i wyrazem ciągłości historii świętej prawosławnych narodów:

Између 950 и 1000 (или 1022–1050): Преподобна Петка-Параскева Српска или Београдска или Бугарска или Трновска, најстарија позната пустиножителјка српског рода, чудотворка Христова, чији култ обједињује православну земљу од Цариграда до Москве и Минска. [...]⁴⁵.

Serbscy autorzy wysuwają ponadto hipotezę, że pierwszy tekst żywota św. Petki powstał w języku serbskim, dopiero potem został przetłumaczony na język grecki, na podobieństwo hagiografii Jovana Vladimira:

До 1147. прво житије Преподобне Петке Епиватске на српском и грчком језику – (као што је и Цвети Јован Владимир поред несачуваног српског, добио и сачувано грчко и латинско житије Летопис попа Дукљанина). Поштовање Свете Петке разраста се и снажи толико да она добија и своје житије, написано »грубом«⁴⁶ руком и срцем неког њеног »земљака«, међутим, на начин који није очаравао учене Византинце, вероватно на србском језику са напредним грчким преводом⁴⁶.

Znane historykom literatury fakty dotyczące spalenia pierwszego, ludowego, żywota zostają przekształcone w taki sposób, by odpowiadały konsekwentnie tworzonemu wizerunkowi świętej jako nierozdzielnie i od zarania związanej z serbską ziemią i narodem:

Када се у једном оваквом контексту прочита поново горе наведени одломак о спаљеном и снова написаном житију »Свете Параскеве, поштоване у Каликратији«, може се наслутити да се исправљање првобитног сказања о овој Светитељки, које је записао неки њен земљак, можда чак и црквено лице, тицало, вероватно, и бројних србизама, у које је јамачно спадало и само Светитељкино име, али и назив њеног родног места на обали Мраморног мора – Епивате (Ериватаі, дакле множина), а можда и саме Каликратије. [...] Могућност да је спаљивање тога пражитија Св. Петке наложено због евентуалних јеретичких ставова пишчевих искључена је из простог разлога што су Богомили одбацивали сваки култ Светаца и њихових моштију⁴⁷.

Serbska pierwotnie Petka miała być więc z czasem zastąpiona grecką Paraskiewą – nie odwrotnie – zgodnie z tą linią myślenia kultury wczesnochrześcijańskich świętych Paraskiew męczennic traktuje się jako kultury towarzyszące pustelnicy lub zupełnie się je usuwa, wpisując w to miejsce pamięć Petki.

Najnowszy, współczesny obraz świętej kształtowany jest przy użyciu wszystkich zasobów tradycji hagiograficzno-literackiej. Stanowi połączenie pierwotnego, ogólnego obrazu świętości opartego na wzorze mniszki wraz z elementami patronackimi i obronnymi, głównie wynikającymi z tradycji maryjnej (święta Pokrowy)

⁴⁵ Ibidem, s. 6.

⁴⁶ Ibidem, s. 13.

⁴⁷ Ibidem, s. 72.

i folklorystycznej. Petka jest wzorem cnót chrześcijańskich i mniszego życia, wyrażonych między innymi w odrzuceniu dóbr doczesnych na rzecz doskonałości duchowej (ikos 2): „Радуј се, савршени обрасцу јеванђелског самоодрицања! Радуј се, јер си дуготрајним сиромаштвом стекла славу и вечно богатство! Радуј се, јер си заветом сиромаштва показала висину духа!”. W kondaku czwartym: „Буру садашњег живота одбацила си, Преподобна, задобивши самовољно сиромаштво Христа ради, великим врлинама си се обогатила, и многе у ревности начином живота си подигла [...]”. W swoich czynach podobna jest do ojców pustyni (akatyst, kondak 6: „Радуј се, миомирни цвете пустиње! Радуј се, најбоље васпитање пустиње!”) oraz starotestamentowych proroków – św. Eliasza i św. Jana Chrzciciela (akatyst, kondak 6). Siła jej modlitwy pokonuje demony i nawraca innowierców (akatyst, ikos 3, ikos 10). Relikwie Petki posiadają moc uzdrawiania i czynienia cudów (akatyst, ikos 9, kondak 10).

Nowsze teksty aktualizują także jej obraz jako strażniczki i obrończyni państwa, narodu i Cerkwi prawosławnej (akatyst, ikos 11 i 12):

„Певајући прилежно те молимо, Преподобна мати Параскево, моли се за Цркву Христову, православној вери снагу и победу над јересима подај, и нама спасење и мир испроси, да би те са љубављу овако прославили:

Радуј се, светли украсе Цркве Христове!

Радуј се, заштитнице вере православне!

Радуј се, стено и избавитељко отаџбине наше од иноверних!

Радуј се, покрове твоје обитељи!

Радуј се, заштитнице рода хришћанскога!

Радуј се, брза помоћнице оних који са вером траже заштиту твоју!

Радуј се, Преподобна мати Параскево, утехо ожалопћених!” (akatyst, ikos 12).

Święta jako „dziecko” narodu serbskiego i największa ozdoba Belgradu nieustannie ma stać na straży jego dobrobytu i bezpieczeństwa: „Буди и надаље престономе граду српском, утврди га у Православљу, помози вернима, подигни недужне и тужне, у уснулим у Господу прецима нашим, браћи и деци, измоли вечни покој и вечно спасење, света Петко, Божија Светитељко”⁴⁸.

Wątki patriotyczne utrwalane są także w codziennych modlitwach wiernych. Mimo że święte szczątki już od kilku wieków nie spoczywają w belgradzkiej twierdzy, Petka nadal pozostaje obrończynią stolicy i jej mieszkańców, a także jest gwarantem wierności wierze prawosławnej. Uznanie jej za „swoją” – belgradzką, serbską – świętą, umożliwia większą bliskość i intymność modlitewnego kontaktu: „Света Петко, Божја светитељко, моли Бога за нас. Удостојила си се гледања лица Божјег, као чедо нашег народа, славна Петко светитељко, па имамо слободу теби говорити, сродници нашој, и тебе молити за спасење душа наших”⁴⁹. O uleczenie przy jej świętych źródłach może prosić każdy – ślepy, chromy, stary czy młody – bo Petka: „Добре у добру сложи, и свако им добро умножи”.

⁴⁸ *Преподобна мати Параскева...*, s. 64.

⁴⁹ *Молитва Светој Петки Параскеви*, <www.crkvaub.rs/crkva/novosti/item/2705-molitva-svetoj-petki-paraskevi> (dostęp: 1.10.2019).

W innych modlitwach Petka ukazywana jest jako opiekunka ogniska domowego, rodziny oraz całego gospodarstwa:

Теби, св. Петко, упућујемо топле молитве: умоли Сина Божијег Господа Исуса Христа, за кога си живела и чијом си се невестом назвала, да нас и наш дом благослови; да нас сачува од сваког зла, од беде, од разних болести; да нас избави из свих невоља и недаћа, које би нас у животу снашле. Да благослови дом наш и да све што је у њему напредује, да се умножава на добро и на срећу нашу. Да благослови поља наша, воћњаке и винограде да уроде добрим плодом; да благослови стоку – благо наше. Молимо Те, св. Параскево, да нам будеш на помоћи увек: и у дому, и у пољу, и по дану и по ноћи, а ми ћемо славити Твоју успомену сада и увек. Амин⁵⁰.

Kult św. Petki na terenie Serbii rozwinął się w niezwykle interesujący sposób – od niebiańskiej obrótczyni, opiekunki, wojującej hetmanki, stała się kimś bliskim, rozumiejącym potrzeby codziennego życia. Pierwotny, uschematyzowany wizerunek pozwolił na taką jego adaptację, by w danym momencie dziejów narodu i Kościoła odpowiadał ich potrzebom i wspomagał głoszone idee religijno-polityczne. Stał się on jednocześnie na tyle nośny, że nieustannie przydaje mu się nowych funkcji, a jej opieka rozciąga się na całą słowiańską i prawosławną ekumenę.

SUMMARY

Dominika Gapska

St. Parascheva of the Balkans – a few remarks on serbianisation of the cult

Keywords: St. Parascheva, female saints, Serbian female saints, Serbian hagiography, Serbian Orthodox Church, Serbian hymnography

The text discusses the problem of serbianisation of the cult of St. Parascheva of the Balkans not yet analyzed in the studies on the saint. The discussion is based on older and newer liturgical texts (lives, liturgical poetry), showing the various stages of the process of incorporating the image of Parascheva into the framework of the Serbian model of spirituality.

⁵⁰ Л. Мирковић, *Хеортологија или историјски развитак и богослужење празника православне источне цркве*, Београд 1961, s. 30–31.

